

Pohádka - žánr s dlouhou tradicí, dodnes živý a aktuální, překračující hranice literatury – inspirační zdroj ve výtvarném umění (V. M. Vasněcov, I. Bilibin ad.), v hudbě (S. S. Prokofjev.), v psychoterapii apod.

Pohádka existuje již tisíce let, ovšem ve starověku nebyla předmětem sběratelského ani autorského zájmu. Propojuje v sobě mýty a rituály s fantazií i magií a ve své žánrové paměti uchovává moudrost, životní zkušenost, étos, vtip a umění slova nejrůznějších etnik a národů světa. Z počátku se šířila pouze ústně – o této tradici si můžeme udělat představu zprostředkovaně díky otiskům v umělé literatuře. Nejstarší písemný záznam pohádkové látky *O dvou bratřích* pochází z Egypta, ze 13. stol. př. n. l., přičemž přibližně od 16. století lze pozorovat snahu o písemném zaznamenávání pohádkových příběhů.

Původně pohádka nepatřila do oblasti dětské literatury (Homér, Ezopovy bajky atd.), změna nastává až v době romantismu a pohádek bratří Grimmů (19. století). Za nejvýznamnější české sběratele pohádek jsou považováni B. Němcová a K. J. Erben, v Rusku je to A. N. Afanasjev.

Na začátku 20. století (tzv. „Stříbrný věk“ ruské literatury) mnozí autoři využívají ve své tvorbě přímo žánru pohádky nebo alespoň pohádkově-mytologických prvků (A. Achmatova, K. Balmont, A. Belyj, F. Sologub, M. Cvetajeva ad.). Vzniká tak proud označovaný jako „*pohádka stříbrného věku*“ či „*dorevoluční pohádka*“. Další etapou ve vývoji je sovětské období, tzv. „*sovětskaja literaturnaja skazka 20. – 80. godov*“ a za zatím poslední etapu bývá považována tzv. „*pohádka 90. let 20. století a současná pohádka*“.

Pohádka z teoretického hlediska spadá do oblasti dětské literatury, která je podle původu dělena do několika skupin:

1. *Literatura psaná pro děti* (neboli literatura **intencionální**) – v Rusku např. pohádky K. Čukovského ap.
2. *Literatura psaná původně pro dospělé*, která postupně přešla do dětské četby (neboli **neintencionální** literatura) – v Rusku např. pohádky A. S. Puškina, Gogola, Gorkého ad.)
3. *Literatura psaná dětmi*

Spolu se sběratelstvím a písemným zaznamenáním folklorních látek začíná vyvstávat problém klasifikace pohádky - obecně přijímaná definice žánru pohádky neexistuje. Zpravidla rozlišujeme pohádku tzv. folklorní (фольклорная) neboli lidovou (народная), či tradiční na jedné straně a pohádku autorskou na straně druhé. V současné terminologii je užíváno hned několik pojmů, nejčastěji se setkáme s označením *autorská pohádka* či *literární pohádka*, v ruštině analogicky „*avtorskaja*“ a „*litěraturnaja skazka*“.

V ruském výkladovém slovníku Jefremovové najdeme následující definici:

1. *Vypravování ústní lidové slovesnosti o smyšlených osobách a událostech. // Literární dílo takového charakteru.,*
2. *(přen.) Něco fantastického, lákavého.,*
3. *(hovor.) Výmysl, povídačka, lež; to, čemu nikdo neuvěří.*

Klasifikace

To, co v současnosti nazýváme pohádkou má své prameny ve folkloru, v tzv. „*folklorní*“ či „*lidové*“ pohádce (rusky „*narodnaja/folklornaja skazka*“). Na základě vztahu k „*prazákladům*“ žánru, tedy k folklorní neboli lidové pohádce je založen nejčastěji užívaný princip definice a klasifikace žánru pohádky – **historický přístup**:

1. Pohádka **lidová** neboli **folklorní, tradiční, klasická** – rusky „*narodnaja*“ nebo „*folklornaja skazka*“

2. pohádka **literární (adaptovaná ap.)** – rusky „*litěraturnaja skazka*“
3. pohádka **autorská** (také **umělá** nebo moderní) – rusky „*avtorskaja skazka*“ nebo i „*litěraturnaja skazka*“

Pohádky dále dělíme do tří typů **podle míry autorovy invence** v textu (odpovídá více realitě, než přístup historický):

1. **převyprávění lidové pohádky**, kdy se spisovatel přesně drží motivů i osnovy pohádky, ale dává jim vybroušenější literární formu – zachovává však tradiční formu = „*pohádka záznamová*“

2. **zpracování lidové pohádky podle folklórních motivů**, kdy je patrna spojitost s lidovou tradicí, ale autor pracuje s motivy volně, nedodržuje osnovu a strohý kánon (např. Puškin, Jeršov, Erben, Němcová) = „*pohádka literární*“

3. **autorské pohádky** – opírají se o základní zákony žánru, ale nepřidrží se lidové tradice = „*umělá pohádka*“.

Nejširší pole působnosti poskytuje použití **typologického přístupu**. Pohádku tak lze dělit podle témat, podle typů hlavních hrdinů, podle děje nebo podle stylu pohádek atd. Může vzniknout v podstatě nepřeborné množství druhů. Nejčastěji bývají vydělovány (stejně jako ve folklóru):

1. *pohádky o zvířatech (zvířecí pohádky)*
2. *kouzelné pohádky*
3. *pohádky novelistické (legendární).*

Další kritérium pro rozdělení pohádek může být jejich celkově **převládající zaměření a ladění** (rusky podle „**pafosu**“). Můžeme tedy dělit pohádky na:

1. *hrdinské*
2. *lyrické*
3. *humorné*
4. *satirické*
5. *filosofické*
6. *psychologické*

Dále bývají pohádky rozdělovány podle své **blízkosti k jiným literárním žánrům**. Z tohoto hlediska je možné rozlišovat:

1. *pohádky-povídky („skazki-novelly“)*
2. *pohádky-novely (skazki-povesti“)*
3. *pohádky-podobenství („skazki-pritči“)*
4. *pohádky-divadelní hry („skazki-pjesy“)*
5. *pohádky-parodie („skazki-parodii“)*
6. *pohádky vědecko-fantastické („naučno-fantastičeskije skazki“)*
7. *pohádky absurdní („skazki absurda“)*

Dále je dobré znát klasifikaci dle M. Genčiové:

1. **Pohádka naučná** – nejtěsnější spojitost s lidovou pohádkou; první představitelé = L. N. Tolstoj, K. Ušinskij, R. Kipling. Pohádky o původu věcí, pohádky o zvířatech, o světě rostlin, hmyzu, ryb, techniky... (V. Bianki)

2. **Antipohádka** – promyšlené rušení pohádkové iluze, podle Genčiové specificky český jev (Čapek, Lada, L. Vančura, V. Čtvrtek)

3. **Cesta dítěte do pohádky** – vstoupení do světa fantazie a prožití pohádkového dobrodružství

4. Fantastická vyprávění

- vystupují v nich oživená zvířata, hmyz, ptáci nebo hračky – výpověď o lidském životě (např. „Broučci“ Jana Karafiáta)
- oživlé hračky – vypovídají o vlastnostech, zálibách, myšlení a darebačinách dětí – alegorický obraz dětského světa (např. Medvídek Pú, Pinocchio ad.)
- seriálové pohádky – ovlivněno kresleným filmem, dobrodružství jde řetězovitě jedno za druhým (např. „Ferda Mravenec“ O. Sekory, Rumcajs nebo Nosovovy „Neznámkovy příhody“, „Příklučenija Buratino“ Tolstého)

5. Imaginativní pohádka neboli nonsens – systém alogičností a fantastických obrazů, jejichž racionální jádro je v tom, že jsou protipólem logicky (nebo zdánlivě logicky) uspořádaného světa reality. Volný vztah ke kategorii času, humor, groteska, gagy, hra a experiment s jazykem. (např. „Alenka v kraji divů a za zrcadlem“ Luise Carolla, „Anička Skřítek a Slaměný Hubert“ Vítězslava Nezvala). Snaha maximálně se přiblížit dětské psychice a chápání, rozvíjet cesty pro fantazii a imaginaci – „Křemílek a Vochomůrka“ Václava Čtvrťka, „Krokodýl Gená“ Eduarda Uspenského.

6. Alegorická pohádka (lyrické pohádky Saint-Exupéryho nebo Daisy Mrázkové) – učí dítě vyznat se v chaosu vjemů, které na něj útočí v přetechizovaném světě, poznávat, co je v nich dobré a trvalé a co je jen nejisté a nehodnotné.

Historický přehled - vývoj žánru do počátku 20. stol. (zakladatelé tradice)

V průběhu 18. století dochází v Rusku spíše k překládání a adaptacím autorských pohádek evropských. Ke skutečnému rozkvětu dochází v období romantismu, přibližně od 30. let 19. století. U vzniku veršované pohádky stojí Alexandr Sergejevič Puškin (1799 – 1837), ačkoli sám Puškin svá díla dětem neadresoval. Ve stejném období vznikaly pohádky Vasilije Andrejeviče Žukovského (1783 – 1852). Důležitou roli ve vývoji veršované pohádky dále sehrál Petr Pavloviče Jeršov (1815 – 1889), autor jediného díla – pohádkové veršované novely „Koňok-Gorbunok“ (opublikováno 1834), v níž tvůrčím způsobem zpracoval zkušenosti Žukovského a Puškina.

Za vůbec první prozaickou autorskou pohádku v ruské literatuře bývá považováno dílo Antonija Pogorelskogo (vlastním jménem Aleksej Aleksejevič Perovskij, 1787 – 1836) „Čornaja kurica, ili Podzemnyje žitěli. Volšebnaja povest' dlja dětj“ (1829). Bylo to poprvé, co vyšla v ruštině fantastická (pohádková) novela o dětech a pro děti, poprvé se do pohádkového příběhu dostává obraz současného města, domova, rodiny, osud konkrétního dítěte – chovance pensionátu a jeho pocitů a chování.

Zvláštní pozornost bývá věnována i autorovi svérázných satirických pohádek, M. J. Saltykovu-Ščedrinovi (1826 – 1889). Z jeho 32 pohádek vzniklo 28 v rozmezí čtyř let (1882 – 1886), což bylo spisovatelovo zralé období. Jeho pohádky jsou zamýšlením nad osudy ruských prostých lidí v kontrastu ke dvořanům a pánům v dané době. Ščedrinovy pohádky mají mnoho společného s folklorními pohádkami: začínají pohádkovou formulí, následují folklorní obraty, je v nich lidová lexika i pohádkové postavy. Saltykov-Ščedrin však proměňuje humor folklorních pohádek na satiru, hyperbolami dosahuje sarkasmu, opozice dobra a zla se u Saltykova-Ščedriny mísí dohromady – hlavní hrdina není kladnou postavou a zatím co ve folklorních pohádkách probíhá polidšťování zvířat, u Saltykova-Ščedriny je naopak popisován člověk jako zvíře.

Do vývoje ruské prozaické pohádky zasáhl také **Vladimir Fjodorovič Odojevskij** (1803 – 1869) svým sborníkem *Dětskije skazki děduški Iriněja* (1840) a další. V roce 1834 se objevila pohádka *Gorodok v tabakerke* – jedna z prvních populárně naučných pohádek pro děti. Z roku 1838 pochází pohádka *Červjačok*, která se zaměřuje na „kouzla“ přírody a proměnu housenky v motýla (stejně téma viz filozofické pohádky Zachodera a Krotova).

V oblasti prozaické zasáhl do žánru pohádky zásadním způsobem **Alexej Michajlovič Remizov** (1877 – 1957). Vydal za svůj život několik sborníků pohádek: *Posoloň* (1907), *K morju-Okeanu* (1910-1913), *Dokuka i balagurje* (1914), zabýval se sbíráním (nejen ruského) folkloru a ten také do svých pohádek promítal.

Lev Nikolajevič Tolstoj (1828 – 1910) ovlivnil nejen ruskou dětskou literaturu, ale také její kritiku, teorii a především pedagogiku. K žánru pohádky přispěl svou *Azbukou*, která obsahovala povídky a pohádky. Mnohá z těchto děl se dodnes zařazují do dětských antologií, za jednu z nejznámějších lze považovat pohádku *Tri medveďa*. Tolstoj zasáhl také do oblasti naučné pohádky, v nichž záměrně sděluje historické nebo geografické informace (*Šat i Don*, *Zolotovolosaja carevna* ad.) Dále se zabýval překlady zahraničních pohádek, ale bývá mu vyčítáno, že např. pohádky Andersena ztratily v jeho podání svou satiričnost. **Alexej Nikolajevič Tolstoj** byl mimo jiné jedním z žáků Remizova. Pod jeho vlivem napsal *Soročji skazki* (1910) později přepracované do dvou sborníků *Rusaločji skazki* a *Soročji skazki*. Sborníky byly prvořadně určeny dospělým, zdaleka tedy nejde o klasické pohádky, ovšem na své si zde přijde i dětský čtenář. Tolstoj v nich propojil znalosti získané studiem folkloru a ruského jazyka s autorskými nápady, čímž vznikly pohádky stylizované jako folklorní, ovšem přeci odlišené autorskou ironií od ryze folklorních.

Dmitrij Narkisovič Mamin-Sibirjak (1851 – 1912) V letech 1894 – 1897 vznikaly proslulé *Aljonuškininy skazki* – cyklus pohádek vytvořený pro vlastní nemocnou dcerku. Posluchačka Alenka se v některých pohádkách sama stává hrdinkou vedle zvířat, ryb, hmyzu, ale i hraček. V pohádkách se dítě učí lásce a úctě k přírodě, jsou zachovány principy hrdinů folklorních pohádek (odvážný Zajíc, chlupatý Měďa apod.).

Vsevolod Michajlovič Garšin (1855 – 1888). Jeho pohádky bývají přirovnávány k Andersenovým, jsou určeny nejen dětem, ale i dospělým. Z nejznámějších lze jmenovat: *O žabe i roze* (stejně jako u Andersena se květina snaží ulehčit poslední chvíle něžné bytosti, v obou pohádkách je vyzdvihována краса); *Skazanje o gordom Ageje*; *To, čego ne bylo*; *Ljaguška-putešestvennica* (původní indického podobenství přepracované na pohádku bylo posledním autorovým dílem).

Důležité období pro ruskou autorskou pohádku byly položeny na začátku 20. století, které bývá označováno termínem **Stříbrný věk**. Pohádka a pohádkovost se objevují v tomto období poměrně hojně: cestovatelské pohádky Prišvina, pohádky Gorkého, A. N. Tolstého, mytologické pohádky Remizova, pohádky Čarské; pohádkovost či pohádkové prvky nalézáme i v poezii a poémách Achmatovové, Balmota, Bělého, Cvetajevové ad. a dále i v próze Gorkého, Chlebnikova, Andrejeva, Kuprina atd. Kromě již zmíněných autorů ovlivnili autorskou pohádku Stříbrného věku: Saša Čornyj, N. K. Rerich, F. K. Sologub, M. A. Kuzmin, L. N. Andrejev, Z. N. Gippius.

Již z množství vyjmenovaných autorů je zřetelné, že pohádka a pohádkové motivy byly v první třetině 20. století velmi oblíbené. Dochází ke hledání nových forem žánru. Ztrácí se žánrová strohost, vznikají symbolicko-filozofická podobenství, pohádka se sblíží s legendou a mýtem, dostává rysy lyričnosti, vznikají pohádkové povídky, pohádka nese otisk ironie. Autoři začali volně nakládat s žánrovým označením – charakterizují svá díla jako pohádky, pohádkové povídky apod., ovšem tato označení nelze chápat jako pohádku v již terminologicky vymezeném významu, nýbrž šířeji jako díla s pohádkovými rysy.

Ruská dětská literatura a autorská pohádka na počátku 20. stol.

Na počátku 20. století v Rusku vzrůstá role dětské literatury, začínají se více vydávat dětské knihy a periodika (a vůbec poprvé je možné mluvit o dětské literatuře jako o samostatné oblasti literatury), ovšem jednoznačně převládá masová literatura (Lidija Čarskaja).

Význam pro další vývoj (obzvláště na konci 20. století) měla zejména literatura tzv. „elitní“, tedy vytvářená autory tzv. moderny (symbolisté, akmeisté, futuristé ad.). Právě tyto autoři umožnili ruské literatuře zrušit dělení dětské literatury podle sociálního původu; díky zkušenostem modernistů začala dětská literatura rychleji a přesněji reagovat na současný život, začal do ní pronikat „jazyk publicistiky“. Spisovatelé začali psát demokratičtější dětskou literaturu s hlubokým podtextem (složitěji umělecky vystavěná díla).

Ruská revoluce roku 1917 byla bezesporu zlomovou událostí v historii Ruska nejen v politickém či společenském kontextu. Nová sovětská ideologie začala ovlivňovat všechny odvětví a obory lidské činnosti, výjimkou nebyla ani oblast dětské literatury. O dětské literatuře se velmi vážně mluvilo od roku 1924, kdy se konal 13. stranický sjezd komunistické strany. Tehdy se stala dětská literatura jedním z bodů rezoluce o tisku, protože si komunistická strana uvědomila důležitost výchovy „nových lidí“ a chopila se šance, kterou jí k tomu skýtala dětská literatura. Nově propagovaný ideál politicky angažované literatury vyvolával stále častěji *kritiku předrevoluční literatury*. Velkou otázkou se stal „starý“ žánr pohádky.

Ostatně při pohledu do historie se ukazuje, že *zákazy pohádky* nejsou ve dvacátém století žádnou novinkou. V Rusku zakázal „bajat“ basni“ už ve 13. století biskup Serapion Vladimírskij, v 16. století vydal car Alexej Michajlovič speciální nařízení, které zakazovalo skomorochy. Přesto začaly pohádky od 13. století vycházet v rámci letopisů. Od 18. století se pohádky objevovaly ve formě „licevych kartinok“ – obrázků s nápisy. Ještě v 19. století byl sborník pohádek Afanasjeva „Russkije dětskije skazki“ (1870) podroben kritice cenzora. V polovině 19. století se o pohádce negativně vyjadřovali pedagogové – tvrdili, že je antipedagogická, prohlašovali, že pohádka brání rozumovému vývoji dětí a děsí je zobrazováním hrůzy, podrývá vůli, rozvíjí hrubé instinkty atd.

Podobné argumenty lze najít v kritice pohádky v období po Říjnové revoluci 1917, kdy však bylo odmítání pohádky spojeno s odmítáním kulturního dědictví vůbec. Od 20. let 20. století byl v Rusku spor o pohádku podkládán tvrzením, že pohádka děti odvádí od reálné skutečnosti, odráží v sobě ideologii buržoazního světa, představuje komplex nežádoucích přežitků: strachu, pokory a soucitu, obsahuje prvky mysticismu a zbožnosti, tedy prvky naprosto nepotřebné při výchově proletářských dětí, které mají vyrůstat jako realisté. Postupně se od radikálního odmítání pohádky upustilo a přišel kompromis – z předrevoluční literatury pro děti se doporučovalo pozorně vybírat to, „co může sloužit jako tradice, kulturní dědictví a čeho se máme bát jako rutiny, jako škodlivých reakčních přežitků.“ Velmi pozvolný proces obrody pohádky započal teprve v polovině 30. let.

Je také důležité připomenout, že kontrole a ovládnutí dětské literatury vydatně pomohla *cenzura*. Velký rozmach nejrůznějších uměleckých seskupení z dvacátých let byl definitivně přeřat na jaře 1932, kdy bylo rozhodnuto všechna zbylá umělecká uskupení zrušit. Místo nich vzniklo jediné – Svaz sovětských spisovatelů. Všichni členové museli tvořit v duchu stejné metody – *socialistického realismu*. Stejně tak i v dětské literatuře byl nastolen ve 30. letech tento jediný proud, který vystřídal dosavadní rozmanitost uměleckých tendencí.

Z těchto důvodů došlo v ruské literatuře na počátku 20. století, přesněji od 20. let 20. století, k rozdělení na *spisovatele oficiální* (neboli politicky angažované) – tudíž publikující a na *spisovatele neoficiální* (neboli politicky neangažované), kteří psali, ale nesměli publikovat. Tyto autory by bylo možné ještě dále rozdělit na autory, kteří emigrovali a autory, kteří zůstali v tzv. „vnitřní emigraci“.

Pokud tedy spisovatel chtěl, aby jeho tvorba pronikala ke čtenářům, a zároveň nechtěl psát v duchu propagovaného socialistického realismu, musel hledat jakési „únikové cesty“. Tak například **Michail Prišvin** využil ke své realizaci loveckou povídku („ochotničij rasskaz“), či filozofické pohádky, další takovou cestu znamenaly překlady (např. B. Pasternak překládal Shakespeara), někteří spisovatelé utíkali do historie, především k historickému románu (J. Tyňanov, B. Okudžava ad.). A konečně ve druhé polovině 30. let byla prošlapána velká „úniková cesta“, jíž se pro mnohé stala dětská literatura (např. skupina OBERIU, B. Žitkov ad.) a také pohádka.

Z takto komplikované situace tedy vycházela dětská literatura a autorská pohádka v Rusku od 20. let 20. století. Ani v následujícím, tzv. sovětském období, ji však nečekal rovnoměrný vývoj kupředu, spíše by bylo možné mluvit o vývojových skocích a naopak o dobách stagnace. S tím jsou spojeny otázky periodizace ruské literatury.

Periodizace:

1. **období předválečné** (do roku 1940, 1941) = I. CYKLUS
2. **přechodné období do 60. let**
3. **období od 60. let** (od roku 1962) = II. CYKLUS
4. **období po roce 1985** = III. CYKLUS